

ÚTBAN HAZAFELÉ

Beszélgetés Székely Jánosról

Székely Erzsivel kettesben ülünk a margitszigeti Nagyszálló társalgójában. Előttünk a kis asztalkán könyvek, kéziratok, angol és magyar nyelvű cikkek, kritikák idézik a harmadikat, aki már nem jutott el Budapestre és akiről mi ketten beszélgetünk; Székely János, a világhírű Amerikába szakadt magyar író életművéből való ez a töredék... A New York Times, a New York Herald Tribune terjedelmes cikkei, fényképek, könyvek és versek. A fekete ruhás, törékeny asszony — a magyar színpadon régebből ismert Bársony Erzszi színművésznő — halkan idézi a múltat, a húsz esztendő, amelyet alkotásban, örömben és szenvedésben együtt töltött Székely Jánossal.

Székely János

— Pedig hazavágyott és bármerre járt a világban — mondja Székely Erzsí —, mindig úgy írt, mintha idehaza lett volna. Kitűnően beszélt angolul, németül; amerikai állampolgár volt, filmjei és *Kisértés* című könyve angol nyelven hódították meg a közönséget, de ezeket is magyarul írta és csak utána fordítottuk le angolra a szöveget. Majdnem negyedszázad után is úgy beszélt nekem Magyarországról, mintha csak tegnap jött volna el onnét. Nagyon szeretett volna hazajönni... Hányszor kóboroltuk végig gondolatban a pesti utcákat, hányszor jártunk a budai hegyekben — a háború pusztításai annyira fájtak neki, mintha pesti otthonunk dőlt volna romba. Halálos ágyán is arról írt, hogy meg kell gyógyulnia, mert haza akar térni, tömött tarisznyával. Amerikáról egyik utolsó versében így írt: *Szerelmem volt: szép s szörnyű / Több mint húsz évig tartott. / Őszintén szerettem. / Most vérbaja van. / S mert nálam / senkise tudhatja jobban, milyen erős, / milyen hazug, / milyen álszent, / milyen ellenállhatatlan, / mindenkinél jobban rettegek: / megfertőzi a világot. / Elvtársak, / legyetek résen!*

Székely János több frói álnevének jelentette meg alkotásait — a háború utáni magyar nemzedék nem ismeri. — Ennek több oka van. A legfontosabb ezek közül azt hiszem az, hogy férjem 1920-ban fiatalon, 18 éves fejje

hagyta el Magyarországot. Ha ifjúsága került szóba közöttünk, mindig mondogatta: „Az ellenforradalomnak, Horthy-nak egy sort sem! Majd egyszer megszületik az a Magyarország, amelyet 1919-ben a fehérek meg akartak ölni, majd akkor hazamegyünk...” Amikor 1938-ban a felesége lettem, már világszerte ismert filmíró volt. A filmet szenvedélyesen szerette és tudtommal ő az egyedüli magyar író, aki Hollywood legnagyobb díját a film Akadémia „Oscar”-át megkapta. Eddig egyetlen könyve jelent meg Magyarországon: 1948-ban a *Kisértés*, az is *John Pen* néven. Életében negyvenkét filmet írt, közöttük az első európai hangosfilmet és egész estét betöltő dokumentumfilmet. A filmek zöme *John Tolody* néven aratott világsikert — csak a közvetlen ismerősök és barátok tudták, hogy a híres hollywoodi író, John Tolody Székely Jánossal azonos.

Szemben a fasizmussal

Székely János jó néhány filmje ma már beletartozik a film egyetemes történelmébe.

— Nehéz lenne időrendben felsorolni filmjeit, de jellemző férjemre, hogy már az első filmje is a háború ellen szólt és a nagytőke emberellenes mesterkedéseit leplezte le. Ennek a filmnek: a *Névtelen hősöknek* — írója, rendezője, kifizetőiúja és igazgatója is ő volt egyszemélyben — az ad különös jelentőséget, hogy benne elsőnek alkalmazta a játékfilm-elemek és a filmhíradók dokumentum anyagának kombinációját. A huszas évek elején készült ez a film Berlinben, baloldali művészek közreműködésével és a híradók ügyes felhasználásával, például úgy Hindenburgot — maga Hindenburg játszotta. Már mögötte volt az első európai hangosfilm, a *Magyar rapszódia*, majd az első énekes film, az *Énekek városa*, mikor — 1933-ban, majd 1935-ben — amerikai állampolgárként látogatába Magyarországra jött... Kisebb-nagyobb megszakításokkal két és fél évet töltött idehaza. *Színiiskola* című darabját Bécsben mutatják be,

de a bemutató után nyomban visszatér Budapestre, mert másnap Hitler bevonult Ausztriába... Ekkor ismerem meg őt a Magyar Színházban, amelynek akkor én is tagja voltam. 1938. május 29-én járt utoljára Magyarországon: értem jött.

Ahogy erősödött a fasizmus és nyomában a háborús veszély, Székely János egyre élesebben fordult a fasizmus ellen. Első antifasiszta filmjeiért — a *Kelj fel szerelmemért* — 1941-ben kapja meg az Oscar-díjat.

És mikor gondoltak arra, hogy hazajönnék?

— Gondolni elég gyakran gondoltunk rá a háború után. Férjem azonban be akarta fejezni tervezett filmjeit és halasztódott egyik évről a másikra, míg azután 1950-ben váratlanul megfagyott körülötünk az amerikai élet. Székely János — annak ellenére, hogy nem volt tagja az amerikai kommunista pártnak — feketelistára került. 1950-ig a nyugati sajtó terjedelmes cikkekben üdvözölte minden antifasiszta filmjét és könyvét. A *Kisértés* című regényét a *New York Times* „Masterpiece”-nek, mesterműnek nevezi, a *New York Herald Tribune* arról áradozik, hogy „Anatole France óta nem írtak ilyen regényt”...

Feketelistán

— Ennek ellenére 1950-ben a legjobb haladó szemléletű művészekkel és írókkal együtt feketelistára került és emigrálnunk kellett Mexikóba. Itt őt esztendeig éltünk száműzetésben *Gordon Kahn*, *A. Maltz* és egyideig *Howard Fast* társaságában. (Meggjegyzem, hogy férjem egyik versében keserűen átkot kiáltott H. Fast fejére a *Naked God* — Meztelen Isten — című könyve megjelenése után, amiért elárulja addigi barátait, elvtársait. Rövid részlet a versből, hallgassa meg: ... *Elj, Howard, élj száz esztendeig / a Judáspénzen, amelyet most harácsolsz, / de benuj meg, / ne tudj többé írni, / csak bámuld bankkönyved és zabájl, / Ül egyhelyben, / székedhez láncolva, / gondoldj volt elvtársaidra, / kik most börtönben kallódnak / szerteszerint / a „szabad” országban. / Elfelejtetted őket? / Nem is álmodsz velük? / Hol a szíved, az a jó, meleg szíved? / Bitang áruló. Gyáva sehonnai. / Be nagyon szerettek!*

— Az ötesztendő s száműzetés alatt is dolgozott. Regényt, filmet írt és ha ma visszagon-dolok rá, kicsoda erő kellett

hozzá: magyarul írni Amerikáról a spanyolul daloló mexikói é a alatt! Hiába kelt el angol nyelven negyedmillió példány a *Kisértésből* s hallgatta angolul szóló filmjeit egymilliárd ember — ő megmaradt magyar írónak. Egy évig vártunk az útlevele, egy évig nem mertünk bemenni a „szabad Amerikában” a magyar követségre. Tudtuk, hogy a politikai rendőrség mindenkit lefényképez, aki ott megfordul. Egy év alatt 12 helyen laktunk New Yorkban, hogy a rendőrség nehezebben találjon nyomunkra... És amikor a szokásos két év helyett — mint megbélyegzettek — csak hat hónapra szóló útlevelet kaptunk, jöhettünk volna — de Magyarországon kitört az ellenforradalom... Szívet tépő séták a Central-parkban... Hát újból Horthy, újból Héjjas, Mindszenty — újból az a világ, amely elől elmenekült? Mégis nekiindultunk Európának. „Itt a »szabad« Amerikában kiűtötték a tollat kezemből — mondogatta férjem. — A küldetésnek vége, hazamegyünk, vagy oda, ahol szocializmusban élhet az ember”...

Az utolsó vers

Berlinben megbetegedett, de gyógyulni, élni akart, mert a hírek arról beszéltek, hogy Magyarországon a szocializmus győzött és ő még dolgozni akart: „Véresre akarom írni kezem a szocializmusért” — mondja utolsó versében. Más-képp történt. Ötvenhét éves korában tragikus körülmények között halt meg. Most az egyik kis berlini temetőben — Brecht szomszédságában pihen... Úgy érezte, sok mindent összegyűjtött a „vándor-tarisznyába”, ami idehaza is hasznos, ami segít az élőknek emberebb embernek lenni.

Székely János gazdag irodalmi hagyatékából csak töredéket láttam. Olvastam utolsó verseit és a *Kisértés* című regényét. Olyan tiszta lelkű, igaz művésszel ismerkedtem meg, akinek munkásságát méltóan kell tisztelnünk.

SZAMOS RUDOLF